

Incerta glòria traduïda al neerlandès

Adri Boon

Traductor literari

Jeltje de Bosch Kemperpad 122. 1054 PM Amsterdam

adriboon@planet.nl

Resum

El 2011 apareixerà *Incerta glòria* traduïda al neerlandès, publicada per un petit segell, però de gran importància quant a la difusió de la literatura catalana en les àrees de parla neerlandesa. És important que es traduïxin texts canònics catalans per establir una infraestructura literària i cultural que faciliti la lectura i la comprensió de llibres catalans traduïts. Traduir directament de l'original i amb traduccions ja realitzades al costat per poder comparar les diverses solucions complica la tasca del traductor i alhora enriqueix l'espai interpretatiu.

Paraules clau: Joan Sales; novel·la catalana de postguerra; traducció d'*Incerta glòria* al neerlandès.

Abstract

In 2011 will appear *Incerta glòria* in Dutch translation, published by a small editing house but of great importance for the diffusion of Catalan literature in Dutch-speaking countries. Translation of canonic Catalan texts is important in order to establish an infrastructure which will facilitate the reading and widen the comprehension of translated Catalan books. Direct translation from the original but consulting translations that already exist in other languages to compare solutions makes the work of the translator more complex but at the same time enriches the scope of interpretations.

Keywords: Joan Sales; Catalan postwar novel; Dutch translation of *Uncertain Glory*.

Josep Pla va ser un fervent reivindicador del localisme: per entendre l'ample món cal interessar-se vivament en la pròpia contrada. Una part important de la seva obra està dedicada a explicar-nos —i explicar-se a si mateix, suposo— ¿qui som?

Si és veritat que una novel·la sempre, o gairebé sempre, guarda una íntima relació amb la cultura d'on prové l'autor, fins i tot en el cas quan la «trama» no hi tingui res a veure, un millor coneixement d'aquella cultura comporta una major comprensió d'aquella novel·la, i per tant una lectura més profunda i profitosa.

En aquest aspecte les literatures de les «gran cultures», que fins fa poc dominaven a Europa i fins i tot en territoris fronteres més enllà, ho tenien fàcil. L'anglès, el francès, l'alemany —totes aquestes llengües formen o formaven part del currículum escolar de qualsevol persona que rebia una «bona educació»; i també la his-

tòria dels seus pobles i de les seves terres ocupen un lloc destacat dins del curs de l'assignatura pertinent. A més a més, si hi afegim tota la informació sobre aquestes àrees culturals que ens proporcionen el cinema, la televisió i la premsa, podríem dir que resulta relativament fàcil «situar» en un context geogràfic, històric i cultural les peripècies de —posem per cas— la senyora Bovary. Això enriqueix enormement el joc de ressonàncies a l'hora de moure'ns pel món que Flaubert ens revela.

Ara bé, és una llàstima que tota aquesta xarxa més o menys atapeïda de punts referencials manqui, o en tot cas sigui molt menys sòlida, quan es tracta de literatures d'àrees lingüístiques petites o de menys presència. Podem igualment gaudir de la lectura d'una obra traduïda d'un d'aquests idiomes —i cultures— poc coneguts, ningú ho posarà en dubte, però molts detalls queden difuminats per la incomprensió o hi donaran un toc d'exotisme no buscat per l'autor.

Fins la dècada dels vuitanta la infraestructura cultural en terres de parla neerlandesa per facilitar la recepció de la literatura catalana era nul·la —o gairebé nul·la, per dir-ho d'una manera menys contundent. Eren a la disposició del lector novel·les que desvelaven escenes de la vida catalana —¿o s'ha de dir barcelonina?—, *Últimas tardes con Teresa*, *Señas de identidad* per esmentar-ne potser les més emblemàtiques —però, és clar, eren traduccions de llibres d'autors de llengua castellana. (No abordem aquí l'espinosa i enutjosa qüestió que si... etcètera, etcètera).

Tots els mèrits pertocquen doncs al capdavanter que va començar a crear aquest terreny erm. Bob de Nijs, belga d'origen i per tant bon coneixedor de com pot arribar a ser de complicat el pluralisme lingüístic, es va dedicar, ja des de la dècada dels seixanta, amb incansable pertinàcia i amb el suport incondicional de la seva dona Mercè, a traduir textos literaris al neerlandès, sobretot poesia, per a revistes, opuscles i antologies que circulaven en un àmbit limitat. Va traduir —i va explicar «el cas català» sempre referint-se a una Espanya on tenen cabuda moltes maneres de ser i d'expressar-se. A hores d'ara, girant l'esguard enrere, pot semblar que el seu to era molt emfàtic i tenyit de victimisme, però llavors tenia la seva lògica.

La celebració dels Jocs Olímpics a Barcelona, i la política institucional al mateix temps hàbilment dissenyada a nivell cultural per atraure l'interès internacional, significà una fita important. La campanya promocional a la Fira de Frankfurt, en la qual la Institució de les Lletres Catalanes i el sector editorial català s'havien implicat per parts iguals, constituïa l'última empenta per engrescar els «flamencs». (I no només ells, suposo.) Aleshores editorials importants amb una distribució a tot l'àmbit neerlandòfon començaren a publicar obres catalanes. En poc anys treien a la llum nòrdica *La plaça del Diamant*, *Tirant*, emulant l'èxit americà, *Bearn*, *El quadern gris*, *Històries naturals*, *Camí de Sirga*, *Mirall trencat*, *Fortuny*, *La magnitud de la tragèdia* i algunes obres de segona fila. Era, diguem-ne, la primera onada de bonança. Després va haver-hi una forta minva de traduccions de literatura catalana, compresa entre els anys 1995-2005, per posar-hi dates, com si els editors, un cop llençats al mercat un grapat d'obres cabdals, no sabessin com continuar. Ara tot sembla indicar una represa de l'interès: la creació, el 2002, de l'Institut Ramon Llull deu tenir efecte. Autors com ara Piñol, Baulenas, Cabré, Barbal, Puntí, Al Hachmi són, o seran en breu, publicats per sòlides cases de prestigi.

Un cas atípic i mereixedor d'unes línies és l'editorial Menken Kasander de Wigman. Acústicament tres noms però físicament una persona —Paul Menken— que regenta la casa i ho fa tot ell sol. Advocat de formació quedà lletraferit quan va estar destinat a un bufet jurídic a Barcelona. Un cop tornat a la seva ciutat natal de Leiden va muntar —ara deu fer uns quinze anys— una editorial consagrada gairebé únicament a les bones lletres hispanes. És un modest diletant que amb dedicació professional es fixa en allò que els «grans» deixen passar perquè ho consideren comercialment d'alt risc (una tendència cada cop més acusada; Enric Vila-Matas parla de la «cultura de l'èxit»): els clàssics, els marginats. Els forats negres de la literatura catalana als Països Baixos s'han anat reduint gràcies a la publicació d'obres com *Febre d'or*, *Vida privada*, *Solitud*, *Laia*, *El jardí dels set crepuscles* i ara... *Incerta glòria*.

Una confessió prèvia. Fins fa poc el nom de Joan Sales no em sonava. La primera vegada que vaig topar-hi va ser en una llarga introducció a *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda en una edició commemorativa. Vaig saber que era el seu editor i el prologuista cita un amarg lament, tret d'una carta, sobre la situació del llibre català —parlem dels anys seixanta.

Sent un clàssic —n'hi ha que parlen de la millor novel·la catalana sobre la Guerra Civil, n'hi ha que parlen de la millor novel·la catalana del segle xx— em resulta estrany que cap de les moltíssimes incursions que en el curs del temps vaig fer en les llibreries barcelonines m'hagués confrontat amb *Incerta glòria*, que cap dels molts fulls culturals de la premsa que vaig llegir no me n'hagués parlat. ¿És que patia de mirada de talp? ¿O és que deu ser veritat que fou un llibre durant llarg anys silenciats, com postulen alguns, per un incòmode, per un difícil encaixament? En tot cas, sobta que fins ara només un estudi rigorós (*Compromís i escriptura* de Carme Arnau) s'hagi dedicat a l'home i a l'obra mentre que un escriptor com ara Josep Pla, també incòmode per a alguns sectors del mínim de les lletres catalanes, un cop ben morta i desapareguda la figura controvertida, va ser objecte de múltiples treballs extensos de recerca i de reflexió. (Per cert, a les 30.000 planes planianes el nom de Joan Sales no surt ni per casualitat. I això no deixa de ser curiós perquè coincidien en els esforços que feien per conquerir —o reconquerir (en el cas de Pla)— el públic lector català).

La qüestió és que la reedició-o-edició-de-l'última-versió traduïda al francès va aixecar algun enrenou periodístic i aquest enrenou va arribar aviat a cal Menken. I quan Paul em trucà per saber si coneixia el llibre aquell, jo estava embrancat en la seva lectura, recomanada per un amic meu de Sabadell que es va entusiasmar amb la prosa arran d'un article de diari que...

Durant els últims anys, a Espanya ha anat apareixent una autèntica allau de novel·les que des de les perspectives més variades se centren en el més gran cataclisme humà que hi ha hagut en terra ibèrica de la història contemporània: la Guerra Civil. La urgència de «novel·lar» aquella època traspalsada ve donada, potser, per la consciència que la generació que la va viure en carn i ossos està morint, que els últims lligams directes es trenquen. Javier Cercas, Almudena Grandes, Jaume Cabré, Antonio Muñoz Molina, per esmentar només alguns autors, tots ells han fet fa poc grans llibres —d'amplitud i/o d'incidència— en què la nar-

ració ficcional recolza sobre l'abundantment documentada realitat (o més ben dit: les moltes realitats) de la Guerra Civil espanyola. Són obres importants però concebudes i plasmades a posteriori i per tant fruits de perspectives perifèriques. L'oferta en els últims anys de traduccions de literatura ibèrica en neerlandès en fa ampli ressò.

Ara bé, amb la introducció d'*Incerta glòria*, s'hi afegeix una peça única, unes vivències rescatades al conflicte des de dins. Si no és el primer llibre traduït al neerlandès d'un escriptor que va ser testimoni presencial i participant actiu de la gran tragèdia, deu ser un dels comptadíssims. El cas és més curiós encara, perquè no es tracta d'un volum d'escrits testimonials, que és el que s'esperaria, sinó d'una composició de ficció muntada sobre les pròpies experiències per donar-li versemblança, amb un abast universal. O sigui, si la literatura actual, des de lluny, cerca apropar la substància narrativa als fets històrics, Joan Sales, al contrari, busca, des de prop, distanciar la «realitat» ficcional de la realitat viscuda. La cita que obre la primera part del llibre ja ens dóna la pista: «*Qué veys? Veo, dixo Andrenio, que las mismas guerras intestinas de agora doscientos años...*» La Guerra Civil espanyola és «només» una en un llarg reguitzell de lluites internes que des dels temps bíblics han assolat la humanitat i que remunta fins a la primera batussa entre germans: Isaac i Esaú.

Recordo l'estranya sensació: durant el dia havia traduït unes pàgines d'*Incerta glòria* i durant la nit, entregat a la lectura de *Cartes a Màrius Torres*, topava amb la mateixa escena que hores abans havia passat al neerlandès. Però si el quadre, inserit en la carta, tenia un tenor marcadament anecdòtic, un cop traslladat a la trama de la novel·la es veia articulat amb una funcionalitat narrativa transcendent. En la llarga carta datada el 5 d'agost de 1937 Joan Sales descriu minuciosament a la seva amiga Esperança, en un to entre divertit i informatiu, com el seu batalló va trobar el convent de Santa Maria de l'Olivar i com va descobrir, a l'interior, les mòmies dels frares tretes dels nínxols pels anarquistes. Al llibre, quan Lluís entra el convent d'Olivel, voltat per una atmosfera impregnada de profunda solitud, també s'esglaia veient els cadàvers dels monjos, però ara es tracta de l'encontre amb la Mort, amb el Macabre, una de les empentes que mouen el protagonista de la primera part cap a la fe. En una altra carta relata l'escriptor que en acabar la carrera de l'oficial cursada a l'Escola de Guerra el deixen triar entre una pistola i una ullera de llarga vista com a regal. Tria la ullera. En *Incerta glòria* aquesta ullera és un regal per les bones notes escolars (d'en Cruells adolescent) i amb ella Lluís albira el cel i descobreix la Creu del Cigne, la Creu que ell busca i que el conforta en els moments quan se sent sol i desvalgut. Trivialitats de la vida real convertides en peces clau dins del mecanisme de la composició artística.

Mai ho havia fet abans. Traduir amb traduccions. Però la complicació del text i la curiositat m'hi impel·lien. Darrere l'acte de traduir s'amaga sempre un interrogatori mut amb l'autor —i definitivament mut si l'autor és mort. Això, per què? Aquesta paraula aquí, què hi pinta? La formulació aquella, tan rebuscada, és intencionada? La tertúlia es complica quan s'hi afegeixen les veus d'altres traductors —Ah, tu has canviat l'ordre de la frase, molt hàbil. De debò que penses que vol dir això? Aquí has posat una nota, bé, em sembla innecessari— i alenteix el procés

de comparar possibilitats i triar-ne la més escaient, però a la vegada amplifica l'espai interpretatiu. Consultar la feina feta per altres molts cops confirma els «punts problemàtics» i justifica una major llibertat per maniobrar.

Una paraula recurrent a *Incerta glòria* és «(fer) companyia», una paraula carregada de significació perquè és l'oposat de «soledat», un dels conceptes filosòfics tematitzats: Soleràs, com ja el seu nom indica (sol + augmentatiu), és el màxim exponent de l'home abandonat. En principi la traducció de «(fer) companyia» al neerlandès no presenta cap dificultat: «*gezelschap (houden)*». Tot i així, en alguns casos em va semblar que això no «funcionava». Per exemple en aquesta frase: «La solitud era tan asfixiant que alguna que altra bala perduda que xiulava de tard en tard arribava a confortar-me com una companyia.»¹ Per la gran similitud lingüística entre el francès i el català es diria que sempre quan Sales posa una forma de «fer companyia», el text francès surt amb una forma de «(tenir) compagnie». Però no, no sempre: «[...] la solitude [était] tellement suffocante que le sifflement d'une balle perdue me réconfortait comme une présence.»² Es veu que el col·lega francès també va tenir un «problema» aquí amb «companyia» i la va canviar per «présence». Això m'estimulà de seguir el camí de cercar una locució desestimant una o altra forma de «*gezelschap (houden)*»: «*De eenzaamheid was zo verstikkend dat een verdwaalde kogel die af en toe langsfloot me het troostende gevoel gaf dat ik niet alleen was*» (La solitud era tan asfixiant que alguna que altra bala perduda que xiulava de tard en tard m'arribava a donar la sensació confortant que no em trobava sol).

Un altre cas és més aviat de confrontació. Es lamenta la Trini: «Pobre Juli: estic tan sola que m'arrapo a les teves cartes, ¡l'única companyia que tinc!»³ Jo, sense donar-li més voltes, la vaig fer dir: «*Arme Juli, ik ben zo alleen dat ik me vastklamp aan jouw brieven —het enige gezelschap dat ik heb!*» Però alguna raó deu haver-hi perquè en francès el plany soni com: «*Pauvre Juli : je suis si seule que je m'accroche à tes lettres, qui sont tout ce que j'ai !*»⁴

Interessant és la falca «vet aquí» que al llarg de tot el text fa acte de presència amb una freqüència sorprenent. Llegint els epistolaris de Joan Sales —és a dir escoltant la veu «natural» de l'escriptor— queda clar que el «vet aquí» estava incrustat en la seva manera personal de parlar, com tots tenim nostres falques. Ara bé, *Incerta glòria* és una composició que des dels seus inicis-amb-narrador-en-tercera-persona ha anat evolucionant fins a una obra simfònica de tres veus-en-primerapersona totalment independitzades, sense cap entitat focalitzadora externa. I cada veu requereix, evidentment, una propietat individual. Comprensiblement —i perdonablement— la falca salesiana es va filtrar igual a les tres veus cantants. Jo ho entenc així, i els responsables de les traduccions francesa i castellana també ho entenen així, perquè tots nosaltres hem optat per diluir el gir substituint-lo per fórmules diferents o simplement suprimint-lo (el cas més freqüent).

1. SALES, Joan. *Incerta glòria*. Barcelona: Club Editor, 2007, p. 402.

2. SALES, Joan. *Gloire incertaine*. Saint-Maurice-ès-Allier: Tinta Blava, 2007, p. 311.

3. SALES, Joan. *Incerta glòria*. 2007, p. 214.

4. SALES, Joan. *Gloire incertaine*, p. 169.

En el llibre es refereix al «carlà» amb el nom d'«Enric» i al nen d'ell i de la «carlana» amb el d'«Enriquet». Això té la seva lògica, per la tradició al món hispànic de «nacionalitzar» els noms de persones de ficció, sobretot si es tracta de noms en llengües properes (per exemple, a *La guerra del fin del mundo*, de Mario Vargas Llosa, una història cent per cent «brasileira», tots els noms dels personatges tenen la forma castellana; i, per no anar més lluny, a *Incierta gloria*, Lluís i Juli es diu Luis i Julio). En neerlandès, però, hi ha el costum de donar als personatges de ficció els seus noms «autèntics», en la forma exacta en que es presenta en la llengua d'origen. (En el cas de *La guerra del fin del mundo*: s'ha de canviar la forma castellana de tots els noms per la forma portuguesa.) Ara bé, ¿com es diu el carlà «de debò»? Enric o Enrique? Ell és un noble aragonès; ella és una dona d'extracció molt humil nascuda al poble d'Aragò; si ella parla —la concubina erigida en carlana— «perfectament» el català, és perquè ha viscut, a temporades, en el seu temps de serventa, a Barcelona, en un entorn català. Però en aquella època, fins i tot a l'aristocràcia catalana, no era habitual emprar el català com a llengua vehicular. Per això he canviat Enric per Enrique i Enriquet per Enriquito. I Caietana per Cayetana.

Entre els comentaris sobre *Incerta glòria* destaquen els que elogien l'estil, marcat per un català fresc, viu, molt de com-la-gent-parla, amb tots els castellanismes que hi donen autenticitat. I això deu ser fruit d'una postura presa amb consciència si pensem en l'intensíssim carteiig sobre qüestions lingüístiques entre Joan Sales i Joan Coromines, aquest últim considerat una de les màximes autoritats en afers filològics. La característica de la seva prosa és assenyalada, es veu, en contrast amb un català encarcarat i acadèmic, «normalitzat» i artificial, que gastaven, sembla, molts escriptors contemporanis. A l'hora de traduir, però, ¿com es posa de relleu aquesta particularitat? Per un costat hi ha una tendència —innata, diria— de part del traductor de trobar l'expressió més fluida (el traductor «només» es fixa —i «només» ha de fixar-se— en la forma de l'escriptura: el contingut ja ve donat); per l'altre costat hi ha la tendència —innata, diria— de part dels «guardians» de la llengua (correctors, redactors, crítics) de posar fre a les llicències que els traductors, a voltes, escudant-se darrere l'autor, es permetien. Sí, un text traduït, molts cops és un text domesticat, però un bon text mantindrà en la seva nova fesomia la capacitat per encisar els nous lectors.

«Traduir és cosa necessària i normal; i tant ho és, que no té a penes importància ni —fora de casos singularíssims— cal esmentar-ho en la història literària d'un país. Quan un país és sa, la tasca de traduir es fa modestament, en silenci. I es fa de tal manera, que vénen a ser traduïdes obres de literatures estrangeres molt diverses, les quals, neutralitzant-se les unes a les altres, no pertorben els caràcters nacionals del país on són traduïdes».⁵

5. SALES, Joan. *Quaderns de l'Exili*, 12, març-abril 1945.